

«НОВИЙ ОРГАНОН» ФРЕНСІСА БЕКОНА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПЕРЕДУМОВА ПРОЄКТІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

«Новий Органон» Бекона – це не просто епістемологічний маніфест, фактично він постає як проєкт модернізації європейського суспільства: Бекон закладає основи не лише наукової, але й соціальної критики. У часи Бекона переважна більшість населення як Британії, так і усієї Європи була неписьменна, тому з ідеями Бекона знайома не була, але його текст вплинув на суспільні еліти. Зокрема, незаперечним є вплив цього тексту на творчість Томаса Гоббса та Джона Лока, особливо щодо оцінки значущості передбачень, а також їхніх підстав. Якщо в самого Бекона соціальні висновки з його епістемологічної революції простежуються не завжди чітко, то в традиції британського емпіризму вони дуже швидко себе показують. Згодом ідеї Бекона суттєво вплинули на розвиток соціальної критики у ХХ столітті й простежуються у творах Карла Поппера, Вільяма Томаса, Роберта Мертона, Юргена Габермаса та інших.

За своїми головними ідеями «Новий Органон» Бекона виявився пророчим. Однак містики в цьому немає, адже спрацювало самоздійснюване пророцтво американського соціолога Роберта Мертона: «На початку самоздійснення пророцтва воно є помилковим визначенням ситуації, що провокує нову поведінку, за якої початкове неправильне уявлення стає справжнім. Ілюзорна достовірність самоздійснення пророцтва увічне владу помилки. Бо провісник посилятиметься на реальний перебіг подій як доказ того, що він мав рацію від самого початку» [5, с. 608]. Справді, хто міг би в часи Бекона повірити, що те, що він змальовує, стане правдою? Спочатку лише купка вчених-ентузіастів, які вірили в

реальність того, що передбачив Бекон. Саме вони втілили й зробили реальним те, що в часи Бекона ще було не просто помилковою оцінкою тогочасної реальності, а справжньою фантастикою! Згодом, уже за кілька століть після смерті Бекона, його ідеї почали знаходити масштабне підтвердження – не лише у сфері науки, але й у суспільній реальності. Так, епістемологічна «помилка» Бекона стала реальністю, хоч за його власною класифікацією більшість тих ідей можна було зарахувати до «ідолів театру», адже це ідоли, продуковані філософськими системами. Саме про це варто сказати кілька слів. Саме в цьому, на нашу думку, полягає головна методологічна настанова Бекона, яку він свідомо протиставляє настанові схоластів: не наводити чергових аргументів на користь відомих істин, а утвердити як істину те, що для більшості нагадує хибу та ересь, – протиставити закритим епістемологічним системам відкриті.

Мертон пише про переважно ідеологічний бік самоздійснюваного пророцтва, звертаючись як до попередників до американського соціолога Вільяма Томаса (який і запропонував такий прагматичний підхід до нереалістичних уявлень піддослідних) і таких відомих дослідників свідомості та ідеології, як французький теолог Жак-Бенінь Босюе, утопіст Мандевіль, теоретик соціальних революцій Карл Маркс, дослідник несвідомого Зігмунд Фройд та американський професор Вільям Самнер [5, с. 605]. Утім, ми вважаємо доречнішим звернутися до іншого кола авторів, яке оприявнюється, якщо взяти до уваги справжнього батька принципу самоздійснюваного пророцтва – Бекона, що жив і творив раніше за Босюе. Для Бекона головним є не просто справдження того, у що повірять люди, а лише того, що можна підтвердити емпірично, довести, спираючись на індуктивний метод. Отже, Бекон дещо специфічно розуміє власний шлях до справдження своєї теорії – це не питання поширення привабливої, але загалом хибної ідеології, а питання подолання темних забобонів і необґрунтованих передсудів завдяки системному науковому обґрунтуванню альтернативних гіпотез.

Цей шлях у ХХ столітті додатково аргументує британський епістемолог Карл Поппер, який також чітко протиставляє шлях забобонів (утопічну інженерію) шляху раціональних поступових реформ [6]. Певною мірою можна стверджувати, що Бекон обстоював ту епістемологічну позицію, яку Карл Поппер згодом назве еволюційною епістемологією [7]. Зокрема, у Бекона теж ідеться про боротьбу з хибними пророцтвами на користь науково обґрунтованих передбачень. Пізніше, більш ніж за 100 років після публікації «Нового Органону», уже в «Левіафані» Томаса Гоббса, натрапляємо на твердження про конкуренцію між передбаченнями [2], яку згодом Поппер витлумачить у дусі дарвінізму: наукові гіпотези борються між собою за виживання й перемагає сильніша. Інша справа, що Поппер ближчий усе-таки до Бекона, для якого сила гіпотези визначена більшою мірою її експериментальним обґрунтуванням, тоді як для Гоббса сильнішим може бути пророцтво, яке виявляється переконливішим риторично, тобто більш красномовним [10]. І хоча Поппер не довіряє індукції як достатній підставі для демаркації наукового знання від ненаукового, він усе-таки не бачить для науки альтернативи, аніж їти емпіричним шляхом «проб і помилок».

Ми не випадково, почавши з'ясовувати значущість твору Бекона для сучасного суспільства, згадали концепцію Мертона щодо самоздійснюваного пророцтва. Саме Бекон де в чому прояснив положення, який «перевідкрив» Мертон 1948 року в статті «Самоздійснюване пророцтво» [11], а потім, 1968-го, передрукував її як частину монографії [5]. Так, у «Новому Органоні» Бекон писав: «Розум людини все привертає для підтримки та згоди з тим, що він одного разу прийняв, тому, що це предмет загальної віри, або тому, що це йому подобається. Хоч би якими були сила й кількість фактів, що свідчать про протилежне, розум або не помічає їх, або нехтує ними, або відводить і відкидає їх за допомогою розрізень із великим і згубним упередженням, щоб достовірність тих колишніх висновків залишилася недоторканою» [1, с. 20]. Однак для цієї

підтримки можна застосувати й емпіричні дослідження! Сам Бекон не пише про таку можливість, хоч вона ніби очевидна для реалізації. Проте в цьому твердженні, яке йде майже одразу після визначення ідолів театру, Бекон усе-таки говорить більше про зловживання розумом, точніше неправильне його вживання, а саме обмежене й підпорядковане певним догматам уживання розуму. Вочевидь, слідування емпіричним дослідженням та застосуванню індукції сам Бекон вважав чимось протилежним догматизму. Натомість сучасні дослідники підставою твердять, що беззастережна віра в науку та її всемогутність може виявитися не менш небезпечним забобоном, аніж міфологічні, релігійні чи якісь інші [8]. Зокрема, Поппер зауважує: «Той, хто приймає раціоналістичний підхід, чинить так тому, що свідомо або несвідомо приймає певний план, проєкт, рішення, віру або стиль поведінки, причому таке прийняття можна назвати «ірраціональним». Незалежно від того, чи є таке прийняття пробним, попереднім або веде до формування стійкої звички – у будь-якому разі воно може бути визначене як ірраціональна *віра в розум*» [6, с. 267].

Узагалі пасажі Бекона про помилки розуму, які йдуть одразу після визначення ним ідолів розуму, мають надивовижку сучасний вигляд. Наприклад, «помилку того, хто вижив» [1, с. 20], яку більшість вважають класикою сучасної соціальної психології, уперше розгорнуто пояснив, мабуть, саме Бекон. Наводячи приклади про ідолів та помилки розуму, Бекон звертається переважно до соціальної сфери. Узагалі для нього розвиток науки й розвиток суспільства видаються нерозривно взаємопов'язаними. Тому зовсім не дивно, що пафос Бекона щодо звільнення від забобонів і передсудів, який частково відтворює Поппер, також надихає, вочевидь, і Юргена Габермаса в його проєкті «критики ідеологій» [9]. Прагнення вивільнити раціональність з-під гніту ідеологій у Габермаса спрямовує його до критичного мислення, але те саме фактично робить і Бекон за більш ніж три століття до німецького філософа. Вочевидь, ключові завдання соціальної модернізації за цей час не змінилися

– якщо не відкидати форми свідомості, що не працюють, суспільний прогрес неможливий.

Варто ще раз нагадати формулювання тези, яку називають «теоремою Томаса» і яку запропонував Вільям Аїзек Томас 1928 року: «Якщо люди визначають ситуацію як реальну, то вона реальна за своїми наслідками» [12, р. 572]. Це формулювання ніби повторює критику Бекона, однак у ньому вже явно звучить не критика догматизму, а прагматичне виправдання тих суджень, які тепер називають контрфактичними: ці судження описують певну нереальну ситуацію, зокрема, може, і бажану для людей. Так, люди борються за державність своєї нації й здобувають її, хоч цього раніше ніколи не було. Є й простіші випадки, коли просте налаштування на певну мету сприяє її досягненню. «Усміхайся – і твій настрій поліпшиться» – це гасло сформулювали, спираючись на Джеймсову теорію зв'язку емоцій з тими діями, які їх зазвичай супроводжують [4]: якщо усмішка супроводжує чудовий настрій, тоді варто всміхатися, щоб його викликати. Отже, причину міняють місцями з її результатом і це часто спрацьовує: те, що було лише імовірним, стає реальним. Однак те, що запропонував Бекон, працює набагато надійніше, бо він пропонує спиратися не лише на психологічне налаштування, а в основу такого налаштування покладає емпірично підтвержені знання. Коли Бекон писав про людину як майстра-господаря природи, тогочасне суспільство було ще дуже далеке від досягнень сучасного суспільства в пізнанні й підкоренні природи. Проте саме ідеї Бекона багато в чому сприяли відповідному налаштуванню науки й корельованому з ним плануванню суспільного розвитку.

Соціальна модернізація потребує своєї ідеології, і таку ідеологію їй надав чи не вперше в європейській історії Френсіс Бекон. Хоч Бекон виступав проти різноманітних ідолів, саме він заклав основи того, що в минулому столітті Габермас досліджував як «техніку й науку як ідеологію» [9]. Це була ідеологія, яка на початку ХХ століття здобула назву «прагматизм». Індуктивна

методологічна основа, яку заклав під неї Бекон, зумовила принципову множинність проєктів втілення як самої цієї ідеології, так і проєктів соціальної модернізації. Не з єдиної вихідної інтуїції руйнації догматизму (яку можна знайти й у Рене Декарта [3]), а з множинності емпіричних джерел – як природничих, так і гуманітарних практик – походить соціальна модернізація.

Література

1. Бэкон Ф. Вторая часть сочинения, называемая Новый Органон, или Истинные указания для истолкования природы / пер. с лат. З. Е. Александровой, А. Н. Гутермана, С. А. Красильщикова, Е. С. Лагутина, Я. А. Федорова. // Бэкон Ф. *Сочинения в двух томах*. Т. 2. М.: Мысль (Философское наследие), 1978. С. 7–214.
2. Гобс Т. *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної* / пер. з англ. Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошніченко, Т. Олійник. Київ: Дух і Літера, 2000. 600 с.
3. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках / пер. з фр. В. Адрушка і С. Гатальської. Київ: «Тандем», 2001. 101 с.
4. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / пер. с англ. В. Г. Малахиховой-Мирович и М. В. Шик. М.: Наука, 1993. 432 с.
5. Мертон Р. *Социальная теория и социальная структура* / пер. с англ.. М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 873 с.
6. Поппер К. *Відкрите суспільство та його вороги*. В 2-х т.т. К.: Основи, Т. 2.: Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники: пер. з англ. О. Буценка, 1994. 494 с.
7. Поппер К. Эволюционная эпистемология / пер. с англ. // *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики* / Составление Д. Г. Лахути, В. Н. Садовского и В. К. Финна; перевод с английского Д. Г. Лахути; вступительная статья и общая редакция В. Н. Садовского; послесловие В. К. Финна. М.: Эдиториал УРСС, 2000. С. 57–74.
8. Фейерабенд П. Против методологического принуждения / пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова В: Фейерабенд П. *Избранные труды по методологии науки*. М.: Прогресс, 1986. С. 125–466.
9. Хабермас Ю. *Техника и наука как «идеология»*. Сборник статей / пер. с нем. М.: Практис, 2007. 208 с.
10. Boychenko M., Yakovleva O. & Kushnir O. Normative and performative aspects of social predictions in the context of philosophy of education. *Perspectives of Science and Education*, 2019. 38 (2), С. 25–37.

11. Merton R. K. The Self-Fulfilling Prophecy. *The Antioch Review – Antioch College*. 1948. 8 (2), 193–210.

12. Thomas, W. I., & Thomas, D. S. *The Child in America: Behavior Problems and Programs*. New York: A. A. Knopf, 1928. 583 p.

Вільчинський Ю. М.

*Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетьмана*

ЕПОХА, КОЛИ ДУХ УСВІДОМЛЮЄ СЕБЕ ВІЛЬНИМ

Справжнім витвором Нового часу була вільна наука, коли на перше місце виходить гносеологічний аспект, тобто раціональне опанування світу. Основною формою світогляду стає наука. Зароджується своєрідний месіанізм науки й утверджується таке явище як *сциєнтизм* (від лат. *scientia* – знання, наука) – світоглядна позиція, пов'язана з абсолютизацією позитивного впливу науки, зокрема природничих наук на розвиток культури та прогресу загалом. На противагу релігійно-орієнтованому світогляду попередніх епох, у Новий час мислителі намагаються пояснити світ, уникаючи апеляції до надприродного. Якщо для Лютера вченість була цілковито *ancilla theologiae* (служниця теології), тобто знання служило виправданню віри, а не її спростованню, то тепер критична потуга Нового часу набула такої ваги, що вже не підтверджувала віру, а перевіряла й випробовувала її.

Звернення до природи, прагнення проникнути в неї, пізнати її закони стає загальним гаслом епохи й відбиває ще одну характерну її рису – *природоцентризм*. Це був час, коли прогресивні люди епохи стали розмірковувати про «природну» релігію, «природне» право, «природну» мораль. Філософи-гуманісти розробляли філософські доктрини, спрямовані на встановлення «царства людини», такі доктрини явно відрізнялись від середньовічних доктрин про «царство бже», класичним зразком